

Вибори до міських дум та земств на Чернігівщині в 1917 р.

У даному повідомленні йдеться про Чернігівську губернію, яка ідентифікується у північній Лівобережній Україні. На той час територія губернії складала 54,6 тис. кв. км. [1] і поділялась на 15 повітів, до яких входило 187 волостей, 5780 населених пунктів, у т. ч. 19 міст і 49 містечок [2]. Населення краю налічувало 3148,9 тис. осіб, з яких лише 308, 7 тис. (трохи більше 1 %) мешкало в містах [3]. Найбільшими з міст були Чернігів (35,8 тис. жителів), Ніжин (52,3 тис.), Новгород-Сіверський (13,6 тис.) [4]. Саме в середовищі міського контингенту ще наприкінці XVIII ст. були створені міські думи – розпорядчі органи місцевого самоврядування. Виконавчими органами міських дум були міські управи, які створювалися з постійних та тимчасових комісій на чолі з виборним головою. Спочатку міські думи створювалися на становій основі, а наприкінці XIX ст. їх представництво забезпечувалось майновим цензом, і участь у виборах брали тільки власники нерухомості. У 1864 р. було створене земське управління. Складалося воно з повітових і губернських земських зібрань. В основу виборчої системи теж було покладено майновий та становий принципи, причому виборці поділялись на три курії; повітових землевласників, міських виборців, виборців від сільських общин. Наприкінці XIX ст. установлювалась становість виборчих груп з наданим переваг дворянству.

На початку XX ст. міські думи та земства були позбавлені будь – якої самостійності, їх функції фактично обмежувалися суто господарськими і культурно – освітніми питаннями. Натомість Тимчасовий уряд, вже з перших днів утворення, відвів цим органам провідне місце у формуванні місцевих органів влади. Оскільки міські думи, як і земства, репрезентували не всі громадські організації і верстви населення. Тимчасовий уряд намітив шляхи їх демократизації і репрезентативності. З цією метою при Міністерстві внутрішніх справ була створена “Особлива нарада з реформи місцевого самоврядування і управління”. 9 квітня 1917 р. загальні збори цієї наради ухвалили закон про вибори до міських дум, а в травні МВС прийняло закон “Про проведення виборів повітових і губернських земських гласних”, Такому оперативному розв’язанню законодавчих і розпорядчих нормативів сприяло те, що в основу цих актів були покладені раніше розроблені положення думської фракції кадетської партії.

Значення цих актів полягало насамперед у тому, що вони значно демократизували систему формування органів місцевої влади. Зокрема, встановлювалося загальне, рівне, пряме і таємне голосування. Пасивне (формальне) виборче право поширювалось на всіх громадян. Будь-які обмеження за національністю, віросповіданням, статтю не допускалися. До участі у виборах допускалися громадяни 20-річного віку. Але ж активне (фактичне) право отримували ті, хто постійно мешкав у місті, на території повіту та волості, чи мав там будинок, чи виконував службові функції, пов’язані з життям місцевого населення. Обмежень не передбачалося для військових міських гарнізонів. При цьому виборчого права позбавлялися губернські та повітові комісари, їх заступники, міліція (в травні це обмеження було скасовано), ченці, тощо. (Засуджені карні злочинці позбавлялися виборчого права терміном на один рік до

дум і до трьох років – до земств.).

Хоча майновий ценз скасовувався, все ж право участі у виборах залишалося за власниками міської нерухомості, незалежно від того, проживали вони в місті (в повіті та волості) чи ні, а також за особами, які не входили до складу сільських сходів і раніше не могли брати участь у виборчій компанії: общинники, поміщики, хуторяни, відрубники, службовці, торговці, священнослужителі, “третій елемент”), що однозначно викликало негативну реакцію населення. Небезпека розв’язання проблеми полягала, таким чином, в ігноруванні соціальних проблем.

Підготовка до виборів у міські та районні думи Чернігівської губернії розпочалася практично одразу ж після опублікування закону [5]. 30 травня 1917 р. Тимчасовий уряд затвердив постанову про дільничі (районні) міські управління. Нею запроваджувалися в адміністративних центрах, навколо яких мешкало понад 150 тис. жителів, районні думи. У Чернігівській губернії вони були організовані в 19 міських поселеннях: в містах Погарі та Коропі, посадах Добрянці, Лужках, Воронці, Климові, Злинці, Митьківці, Чуровичах, Шеломах, Млині, Ардоні, Святці, Еліонці, в заштатному місті Нове Місто, в містечках Серединій Буді, Вороніжі, Нових Млинах та слободі Радуль [6]. Технічною підготовкою до виборів займалися безпосередньо міські думи, а у спрощених громадських управліннях збори уповноважених. На нагальних засіданнях обиралися комісії з числа гласних для проведення перепису населення і складання списків громадян, які мали право брати участь у виборах. Визначалися території міст, на які поширювалися вибори, кількість виборчих дільниць, тощо.

У зв’язку з тим, що думи по-різному справлялися з підготовчою роботою, вибори затягнулися на 6 місяців (з червня по листопад). Зокрема, у червні вибори відбулися у 6 містах губернії, у липні – в 16, у серпні – у 8, а у період з 2 вересня по 1 листопада – у 4 [7].

Основними причинами такого стану були, в основному фактори соціально-економічного порядку: відток населення на заробітки, загострення продовольчого питання, тощо [8].

І все ж участь населення у виборчій компанії була порівняно високою: від 30 до 75 відсотків населення [9]. Найнижчий відсоток проголосувавших відмічався в Чуровичах та Митьковці Новгород – Сіверського повіту – 32,2 % та 34,3 % відповідно [10]. Найвищий відсоток в Воронці та Суражі – 75,2 % та 75 % населення [11].

У виборах до дум взяли участь практично всі політичні партії та групи, які існували в губернії, а також громадські організації (наприклад, в Новгород-Сіверську – виконавчий комітет громадських організацій і рада робітничих, солдатських і селянських депутатів, в Коропі та Острі – рада робітничих і солдатських депутатів), професійні спілки (в Коропі професійна спілка швеців та ковалів, в Борзні – спілка ремісників) [12]. Всі ці організації балотувалися за списками, яких налічувалося декілька десятків. Вибори перетворилися на огляд політичних сил. Кількість балотуваних списків в ряді міст вражає. Так, в Ніжині балотувалося в гласні 19 списків, в Борзні, Конотопі, Березному – 13, в Сосниці, Погарі, Стародубі – 12, в Чернігові, Козельці, Коропі, Мглині, Новозибкові – 10 [13]. Така кількість списків аж ніяк не свідчила про рівень політичної активності населення. Так, у Козельці балотувалося 10 списків, але за свідченням “Чернігівської земської газети”, вони “носили случайный и безцветный характер,

анекоторые даже составлены наличной симпатин друг к другу” [14]. В ряді населених пунктів, Ніжині, Березному, посадах Святському, Еліонці, Чуровичах, Митьківці з'ясувати політичне спрямування таких списків не можливо, оскільки вони виявилися абсолютно аморфними. Із-за відсутності чітко окреслених політичних платформ і програм вони балотувались за списками безпартійних [15]. Зокрема, в проаналізованих нами відомостях по 32 міським та районним думам нараховуємо 88 безпартійних списків. При цьому зареєстровані в них кандидати пройшли до всіх міських і районних дум губернії, одержавши абсолютну перемогу в 7 містах, де за них проголосувало 100% виборців [16].

В безпартійних списках можна виділити і українські, які балотувались у 7 містах. Зокрема, в Глухові, де список трудовиків - українців отримав 32, 9 % голосів (11 депутатських місць в думі). В Городні список товариства “Просвіти” разом із спілкою квартиронаймачів та польським товариством здобув 16, 5 % голосів (4 місця в думі). В Ніжині спільний список “Просвіти” і військового товариства ім. П. Полуботка та окремих список військового товариства, отримали в сумі 13 % голосів і 9 депутатських місць [17].

Списки українських партій були нечислені. В Чернігові була реалізована тактика національного блоку. Це виявилось у створенні українського списку демократичного блоку у складі УПСФ, поляків і професійної спілки урядових і громадських організацій міста, який отримав 27, 3 % голосів, тобто відносну більшість [18]. Приблизно таким був відсоток голосів етнічних українців і поляків у складі населення міста (10800 українців, або 27 %, 800 поляків – 2 %) [19]. Блок української та єврейської демократії в Острі отримав 9 % голосів виборців і 2 місця в думі [20]. Щось подібне до українського соціалістичного блоку було в Глухові-2, 6 % – 1 місце в думі [21]. У Воронежі Глуховського повіту спільний список селянської спілки і УПСР отримав 6, 2 % (1 місце в думі). Значно більше голосів отримав окремих список селянської спілки в Борзні - 16, 2 % і 5 місць в думі [22]. Спробу партій балотуватися за окремими списками не можна оцінити однозначно. Якщо, наприклад, у Конотопі за список УПСФ було подано 122 голоси (1 %) і вони не ввійшли до складу думи, то в Шостці і Конотопі окремих список партії УСДРП отримав відповідно 40 і 40, 5 % голосів виборців [23]. В цілому по губернії українські соціалісти отримали 5, 84 %, УПСФ – 3, 74 %, безпартійні українські списки – 3, 87 %.

Російські соціалісти були представлені на виборах списками від партії есерів у Клинцях» Новозибкові, Воронежі, списками від РСДРП (меншовиків) у Козельці, Клинцях, Новозибкові, списками від рад робітничих, солдатських та селянських депутатів (окрім вище названих міст, балотувались також у Злинці і Погарі) і списками від соціалістичного блоку.

Соціалістичний блок сформувався у Чернігові, Ніжині, Городні, Стародубі, Сосниці, Глухові, Суражі, Конотопі та Кролевці [24]. До нього входили, меншовики, есери, трудовики та Бунд. Цей блок користувався помітним впливом. Так, у Городні за нього проголосувало 41, 5 % виборців, в Кролевці – 33,7 %, в Чернігові – 26 %, де вони отримали відповідно – 11, 10 і 16 депутатських місць [25]. Помітного успіху на виборах в Клинцях досяг список РСДРП (в блоці з Бундом), отримавши 46 % голосів і 13 депутатських місць [26]. Натомість у Злинці і Новгород-Сіверську успіху досягли списки від рад, які отримали відповідно 45 % голосів (3 місця) і 35 % (9 місць) [27]. В цілому в губернії помірковані російські

соціалісти отримали 20,95 %. Як зазначає В. М. Бойко, цей показник був найменший серед українських губерній [28], але на Чернігівщині він склав найбільшу питому вагу.

Більшовики за окремими списками балотувались лише в Чернігові, де вони одержали 3 % голосів виборців і 2 місця в думі, в Конотопі – 11, 9 % голосів і 5 місць тав Клинцях – 9% голосів – 2 місця. По губернії в цілому вони отримали 2, 45% виборчих голосів [29].

Лише у восьми думах балотувались також списки від партії кадетів. В трьох містах: Чернігові, Конотопі та Ніжині вони увійшли до блоку з “прогресивними” виборцями, безпартійними та трудовиками. Отримавши відповідно 23,9 % – 14 місць, 4,2% – 2 місця, 2,6% – 2 місця [30]. За них у губернії проголосувало 5,07%. Праві списки балотувались лише в Чернігові та Козельці і великого успіху не мали, за них проголосувало 0,4 % виборця [31].

Особливість політичної палітри Чернігівщини склала наявність єврейських соціалістичних партій, які балотувалися з іншими партіями. Так, Бунд в Чернігові, Конотопі, Глухові, Городні та Стародубі входив до російського соціалістичного блоку, в Ніжині – до єврейського соціалістичного блоку, а в Клинцях балотувався по есдеківському списку. За окремим списком Бунд балотувався лише в Борзні, отримавши 4,1 % голосів і 1 місце в думі [32]. У Чернігові був створений єврейський соціалістичний блок (у складі Поалей-Ціон (П.-Ц.) і Об'єднаної єврейської соціалістичної робітничої партії (ОЄСРП)), який отримав 4 % голосів і 3 місця в думі та в Ніжині, у вигляді об'єднання всіх єврейських соціалістів – 6 % голосів і 4 місця [33]. Окремо, балотувався П.- Ц. у Клинцях і Новозибкові, Целей - Ціон – у Суражі, ОЄСРП – у Стародубі, Сосниці, Новозибкові, Конотопі, Суражі [34]. Однак по губернії за самостійними списками ці партії отримали лише 1,68 % голосів. Натомість більшим впливом серед єврейської частини населення користувалися списки правого напрямку: сіоністи і єврейські громади з майже обов'язковою участю сіоністів. Такі списки балотувалися в 12 містах. Лише в Новозибкові сіоністи та єврейський громадський комітет йшли окремо (отримали відповідно 6,1 % і 15,1 % голосів) [35]. Найбільших успіхів ці організації досягли у Новгород-Сіверську (14,3 % голосів і 4 місця в думі), Конотопі (13,8 % - 6 місць) та у Чернігові (7,2 % – 4 місця) [36]. По губернії єврейські списки отримали 7,68 %. Крім них, в 14 містах губернії балотувалися і безпартійні єврейські списки, за які проголосувало 4,01 % виборців.

Підбиваючи підсумки виборів, слід зробити висновок про низьку політичну структурованість міської громадськості губернії – це, по-перше. По-друге, серед населення помітно різке падіння авторитету і впливу партії кадетів. Натомість помітним впливом користувалися партії соціалістичного блоку, єврейські партії і громадські організації. Очевидно, це пояснювалося історичним фактором – місцем осідлості єврейського населення. В цілому ж аморфність політичної орієнтації міських виборців слід пояснити особливістю міського цензу – наявністю абсолютної переваги в ньому багаточисельних містечок, які фактично були великими селами, Цей фактор помітно вплинув і на підсумки виборів до органів земського самоврядування, які проводилися на основі закону “Про волосне земське управління”, прийнятого 21 травня та “Наказу про проведення виборів волосних земських гласних” підписаного 11 червня. Згідно з законом ліквідувався інститут волосних сходів, волосних правлінь, старшин і судів, а також земських

начальників. Натомість створювались волосні земства, структуровані у волосні земські збори та управи. Основний обсяг робіт у ході виборчої компанії виконували чиновники повітових управ. Вони формували виборчі комісії, визначали межі округів, організовували перепис населення та розраховували кількісний склад кандидатів у гласні [37]. Чернігівським губернським комісаром 21 червня було скликано спеціальну нараду з питань проведення виборів до волосних земств. Безпосереднє керівництво виборчою компанією було покладено на особливу нараду на чолі з губернським комісаром, до якої увійшли представники губвиконкому громадських організацій, рад робітничих, солдатських і селянських депутатів, голови губернської і повітових земських управ, окружного суду і член губернської земської присутності [38]. Для проведення виборів Тимчасовим урядом губернії було асигновано 91000 руб. [39]. Однак підготовка до виборів проводилася на низькому організаційному рівні, з порушенням закону: списки виборців склалися не за алфавітним порядком, з великими пропусками, жінки не включалися до цих списків [40]. Це вкрай негативно впливало на подальші вибори до повітових земств, а згоді і до Установчих зборів. Сумбурно діяв і Тимчасовий уряд, спочатку скоротивши строки проведення виборів, а потім порекомендувавши поряд з мажоритарною системою голосування застосувати також пропорційну. Це призвело до того, що вибори в губернії були призначені тільки на 3 вересня [41]. У половині ж волостей результати цих виборів з різних причин були скасовані і були призначені повторні на 8 вересня, а в Городнянському повіті в п'ятьох волостях перенесені аж на 29 жовтня, в той час як Тимчасовий уряд планував відкрити Установчі збори 30 жовтня [42].

Найбільш вагомою причиною скасування результатів виборів був абсентеїзм виборців. Якщо, наприклад, у 14 волостях Борзнянського повіту прийшло проголосувати 51 % виборців, то в дев'яти чисельність тих, хто не з'явився на вибори, становила лише половину: у Борзнянській – 48%, Велике – Загорівській – 47%, Ічнянській – 4,3%, Івангородській – 38%, Комарівській – 46 %, Парафіївській – 37 %, Фастівській – 40 %, Шаповалівській – 44 % та Плисківській – 38 % [43]. Як правило, на повторних виборах спостерігалась тенденція зменшення виборців. Якщо, приміром, в Мутинській волості Кролевецького повіту 3 вересня на вибори з'явилося близько 60 % виборців, то на повторні лише 10 [44]. А по губернії у повторних виборах брало участь лише близько 15-25 відсотків виборців [45].

Причину такого становища керівники земств вбачали в неорганізованості, несвідомості, байдужості селян до нових земських установ, затягуванні виборів до нового врожаю, у відсутності агітаційної роботи. Серед селян поширювалися чутки про арешт тих, хто візьме участь у голосуванні, або застосуванні грошового збору в два рублі. Інколи на вибори доводилося закликати, б'ючи на сполох, як це сталося в селі Тур'я Городнянського повіту [46]. На селах нерідко траплялися випадки відкритої боротьби проти земств, звинувачуваних у запровадженні монополії на продовольчі товари [47].

Підсумки виборів показали, що на відміну від міських та районних дум волосні земства не стали осередками гострої політичної боротьби. Це засвідчують нечисленні партійні списки кандидатів у гласні, які переконують, що політичні партії в сільській місцевості не були організаційно оформлені. Хоча подекуди на виборах висувалися і партійні списки. Так, списки від соціалістичного блоку були висунуті в Сновській та Тупічевській волостях, в Бабській та Сосницькій волостях

від трудовиків та есерів. Окремими списками виступали селянські спілки в Борзнянській, Глухівській, Менській та Сосницькій волостях. Проте безпартійні списки, як і під час муніципальних виборів, переважали на в сій території губернії [48].

В ході виборів до волосних земств розпочалася підготовка до виборів земств повітових. Згідно з законом “Про проведення виборів повітових і губернських земських гласних” механізм виборів практично залишився майже незмінним, проте на відміну від волосних, повітові вибори проводилися на пропорційній основі від двох курій – міської та сільської. Незважаючи на деякий досвід, набутий при виборах волосних земств, вибори до повітових затягнулися на три місяці (з вересня по листопад) [49].

Виявилося, що до цих виборів населення губернії поставилося ще індеферентніше, ніж до волосних, і байдужість виборців стала повсюдною. Так, у селі Держанівці Козелецького повіту з 885 виборців голосувало лише 38 %, в той час як на волосних – 60. В Борзнянському повіті на вибори з’явилася 21,2 % (на волосних – 51 %), зокрема у Борзнянському окрузі голосувало 23 %, Ічнянському – 25 %, Комарівському – 22 %, Фастівському – 26,3 %, по м.Борзні лише 9,2 % [50]. В деяких місцях абсентеїзм поглиблювався, як наприклад, в Дарницькій волості Остерського повіту, де вибори були зірвані натовпом солдат [51].

На відміну від попередніх виборів, у виборчій компанії до повітових земств активізували діяльність політичні партії, між якими нерідко точилася боротьба. Так, у селі Медведове Стародубського повіту боротьба розгорнулася між групою безпартійних та соціалістами – революціонерами, у якій перемогу одержали останні. В Козелецькому повіті конкурували п’ять списків, перемогу здобув блок соціалістичних партій (список № 3), в Держанівці переміг список Козелецького з’їзду селянських депутатів, у Сосниці до земства були обрані два кадети (М.К.Шматько та Н. Р. Каравко) [52].

Губернські збори формувалися з гласних, обраних повітовими земськими зборами та міськими думами. Процес виборів був значно спрощений: різні групи повітових земських зборів складали списки кандидатів і подавали їх голові зборів. Кількість кандидатів у ньому не перевищувала загальної чисельності гласних, яких необхідно було обрати. Голова зборів нумерував списки і в день виборів вивіщував їх у залі засідань. Кожен гласний повітового земства міг голосувати тільки за один список. У відповідності з кількістю поданих голосів визначалося, скільки кандидатів з кожного списку було обрано губернськими гласними.

Отже, слід відзначити, що Тимчасовий уряд, запроваджуючи демократичні вибори на принципах загального, рівного, прямого і таємного голосування визначив чітку вертикаль органів місцевого самоврядування: районні думи - міські думи – центр та волость – повіт – губернія – центр. Цим актом Тимчасовий уряд ставив за мету заповнити вакуум виконавчої влади зверху донизу і одночасно намагався демократизувати думську та земську системи управління. Наскільки ефективною була б ця система, стверджувати можливості немає, так як Тимчасовий уряд було невдовзі скинуто. На нашу думку, пріоритетність загального виборчого права в умовах революції, повинна всеж поступатися радикальним змінам в галузі соціальне - економічної політики.

Література:

1. Великая Октябрьская социалистическая революция. - 3-е изд., доп.-М., 1987.- С. 578.
2. Чернігівщина. Енциклопедичний довідник. - К., 1990. - С. 867.
3. История городов и сел Украинской ССР. Черниговская область. - К., 1983. - С. 49.
4. Там же.-С.49.
5. Державний архів Чернігівської області (далі -ДАЧО), ф. 145, оп. 3, спр. 2785, арк. 17; спр. 2787,арк. 45; спр. 2781, арк. 69; спр. 2788, арк. 82; спр. 2793, арк. 73.
6. Там же, оп. 1, спр. 776, арк. 1.; Дело народа.-1917. - 8 апреля.
7. ДАЧО, ф. 145, оп. 3, спр. 2828 - 2868.
8. Там же, спр. 2862, арк. 5 звор.; спр. 2860,арк. 1.
9. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України в Києві (далі - ЦДАВО України), ф. 1115,оп. 1,спр. 48, арк. 102, 111, 126- 127, 129, 139, 243, 246, 270, 293.; ДАЧО, ф. 145, оп. 3,спр. 2829, арк. 9, 14;спр. 2830, арк. 10;спр. 2832, арк. 16 - 16 звор.; спр. 2833, арк. 12; спр. 2834,арк. 5; спр. 2835,арк. 12 звор.; спр. 2837, арк. 6-6 звор.; спр. 2838,арк. 9;спр. 2840, арк. 28; спр. 2841, арк. 13; спр. 2851, арк. 16; спр. 2850,арк. 4 - 4 звор.; спр. 2849, арк. 4 звор.
- 10.Там же, спр. 2847,арк. 11 звор.; спр. 2867, арк. 15.
11. Там же, спр. 2849, арк. 4 звор., 7; спр. 2861, арк. 11.
12. Там же, спр. 2842,арк. 13; спр. 2832,арк. 40 звор.; спр. 2834,арк. 5 звор.; спр. 2832,арк. 40 звор.; спр. 2829, арк. 9 звор.
13. Там же, спр. 2829, арк. 9 - 9 звор.; спр. 2832,арк. 40 звор.; спр. 2835, арк. 14 - 14 звор.; спр. 2836, арк. 16; спр. 2838, арк-9 звор.; спр. 2843, арк. 7; спр. 2850, арк. 4 - 4 звор.; спр. 2860, арк. 39; спр. 2864, арк. 9.; ЦДАВО України, ф. 1115,оп. I, спр. 48, арк. 99, 111, 243.
14. Черниговская земская газета (далі - ЧЗГ). -1917. -1 августа.
15. ЦДАВО України, ф. 1115, оп. 1, спр. 48, арк. 100, 257; ДАЧО, ф. 145, оп. 3, спр. 2837, арк. 6 звор.;спр. 2847, арк. 11 звор.; спр. 2864, арк. 15; спр. 2864, арк. 9.
16. Там же, спр. 2846, арк. 12.; спр. 2864, арк. 9; спр. 2867, арк. 15, 17.
17. Там же, спр. 2848, арк. 2, 9.; ЦДАВО України, ф. 1115, оп.1, спр. 48, арк. 101 - 101 звор., 110.; Известия Нежинского общественного комитета. -1917. - 3 июля.
18. ЦДАВО України, ф. 1115, оп. 1, спр. 48, арк. 138, 139.; ЧЗГ. -1917. - 15августа.
19. Статистика Украины: Сборник. 18. – Харьков,1920. - С. 5.
20. ДАЧО, ф. 145, оп. 3, спр. 2834, арк. 5 звор., 8 звор.
21. Там же, спр. 2848, арк. 2, 9.
22. Там же, спр. 2869, арк. 3; спр. 2829, арк. 9.
23. Там. же, спр. 2860, арк. 23, 38.; ЧЗГ. - 1917. -15 августа.
24. ЦДАВО України , ф. 1115, оп. 1, спр. 48, арк. 139.; ДАЧО, ф. 145, оп. 3., спр. 2830, арк. 10; спр. 2836, арк. 16; спр. 2838, арк. 9; спр. 2848, арк. 9; спр. 2861, арк. 10 звор.; спр. 2860, арк. 39; спр. 2841, арк. 13 звор.; Известия Нежинского общественного комитета. - 1917. - 3 июля.
25. ЦДАВО України, ф. 1115, оп. 1, спр. 48, арк. 110, 139.; ДАЧО, ф. 145, оп. 3, спр. 2830, арк. 10; спр. 2841, арк. 11, 18.
26. Там же, спр. 2845, арк. 25.

27. Там же, спр. 2839, арк. 8; спр. 2842, арк. 12.
28. Бойко В. М. Українські політичні партії і блоки у виборчій муніципальній кампанії 1917р. -К., 1997. - С. 101.
29. ЦДАВО України, ф. 1115, оп. 1, спр. 48, арк. 139.; ДАЧО, ф.145, оп. 3, спр. 2860, арк. 23; спр. 2845.
30. ЦДАВО України. ф. 1115, оп. 1,спр. 48, арк. 101 - 101 звор., 139.; Курас І. Ф. Торжество пролетарского интернационализма и крах мелкобуржуазных партий. - К., 1978. - С. 152.; ДАЧО, ф. 145, оп. 3, спр. 2860, арк. 23.; Известия Нежинского общественного комитета.- 1917. - 3 июля.
31. ЦДАВО України, ф. 1115, оп. 1, спр. 48, арк. 139 - 139 звор., 243.
32. ЧЗГ.-1917. - 15 августа.; ЦДАВО України, ф. 1115, оп. 1, спр. 48, арк. 9, 110.;ДАЧО, ф. 145, оп. 3,спр. 2836, арк. 16.; Известия Черниговского губернского исполнительного комитета - 1917. - 29 августа.; ЦДАВО України,ф. 1115,оп. 1,спр. 48,арк. 293.
33. Там же,арк. 139 - 139 звор., 101 - 101 звор.
34. ДАЧО, ф. 145, оп. 3, спр. 2845, арк. 25; спр. 2843, арк. 7, 10; спр. 2861, арк. 10 звор.; спр. 2836, арк. 16; спр. 2838, арк. 9; спр. 2860, арк. 23, 60.
35. Там же, спр. 2843,арк. 10.
36. ЦДАВО України, ф. 1115, оп. 1, спр. 48, арк. 102 - 103, 139; ДАЧО, ф. 145, оп. 3, спр. 2860, арк. 23.
37. Россия. (1917. Февраль -- октябрь.) Законы. Постановление Временного правительства о волостном земском управлении. - [Временное положение о волостном земском управлении. - правила о проведенный в действие временного положения о волостном земском управлении]. - Екатеринослав, 1917. - С. 15 - 24.
38. ДАЧО, ф. 145, оп. 2, спр. 856, арк.6 звор.; спр. 858, арк. 12 -12 звор.; ф. 127, оп. 254 а, спр. 87, арк. 1.
39. Там же, ф. 127, оп. 254 а, спр. 87, арк. 2.
40. ЧЗГ. - 1917. -18 нюня.
41. ЧЗГ. - 1917. - 3, 6, 13, 17 октября, 17 ноября.
42. Известия Городнянского уездного исполнительного комитета - 1917. - 19 октябрь.;
Известия Черниговского губисполкома и продкомитета. -1917. -18 июля.
43. ЧЗГ. -1917. -15 сентября.
44. ЧЗГ. - 1917. - 17 октября.
45. ЧЗГ. - 1917. -3 октября.
46. Известия Городнянского уездного исполиительного комнтета. - 1917. - 19 октябрь;
ЧЗГ. -1917. - 15, 19 сентября, 3, 10 октября.
47. Известия Городнянского уездного исполнительного комитета - 1917. - 19 октябрь; ЧЗГ. - 1917. - 15, 19 сентября, 3, 10 октября.
48. ЦДАВО України, ф. 1115, оп. 1, спр. 49, арк. 130 - 132, 144 -146 звор.
49. ДАЧО , ф. 145, оп. 2, спр. 864, арк. 76; спр. 867, арк. 9; спр. 868, арк. 34;
ЧЗГ. - 1917. - 22 сентября, 3, 10 октября, 10 ноября.
50. ЧЗГ. - 1917. - 10 октябрь, 10 ноября.
51. ДАЧО, ф. 145,оп. 2, спр. 864, арк. 76.
52. ЧЗГ. - 1917. - 3, 6, 17 октября.